ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2023. 10(1)
ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)
Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.
Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2022
© Авторлар ұжымы, 2023

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Қазақстан).

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Казахстан).
Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).
Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан).
Вернер Кунтһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті, (АҚШ).
Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ).
Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан).
Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан).
Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Казахстан).
Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ).
Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан).
Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан).
Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан).
Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).
Муминов Әшірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslbm Tarih, Sanat ve Kьltьr Araştırma Merkezi. (Түркия).
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва).
Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан).
Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан).
Сыдықов Ерлан Бәттешұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан).
Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан).

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астана қаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан),
Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор**,** Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан).

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Жәлиқызы Раушан — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының кіші ғылыми қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова» Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации: № 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:
050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28
РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru.
Сайт журнала: https://edu.e-history.kz

© Институт истории и этнологии
им. Ч.Ч. Валиханова, 2023
© Коллектив авторов, 2023

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК (Казахстан).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК (Казахстан).

Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК (Казахстан).

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет, (США).

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США).

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет, (США).

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан).

Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова (Казахстан).

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан).

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан).

Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Матыжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан).

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания).

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция).

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва).

Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК (Казахстан).

Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан).

Таймагамбетов Жакен Кожахметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан).

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Казахстан).

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Казахстан).

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Казахстан).

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Жалиқызы Раушан — младший научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.
Editorial and publisher address:
28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan
RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan
Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru.
Journal website: https://edu.e-history.kz

© Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, 2023
© Group of authors, 2023

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK (Kazakhstan).

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).
Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan).
Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SC MSHE RK (Kazakhstan).
Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university, (USA).
Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University (USA).
Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan).
Karibayev Bereket Bakhytzhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan).
Kozhirova Svetlana Bassievna — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan).
Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas, (USA).
Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan).
Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan).
Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan).
Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford (UK).
Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslвm Tarih, Sanat ve Kьltьr Araştırma Merkezi). (Turkey).
Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania).
Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK (Kazakhstan).
Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan).
Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan). E-mail:aina__78@mail.ru

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).
Kapaeva Aizhan Tokanovna— Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan).
Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

EXECUTIVE SECRETARY

Zhalikyzy Raushan — Master in humanitarian sciences, junior researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan). E-mail: rosh85@mail.ru

АНТРОПОЛОГИЯ / ANTHROPOLOGY

Published in the Republic of Kazakhstan
Edu.e-history.kz
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 10. Is. 1, pp. 179–193, 2023
Journal homepage: https://edu.e-history.kz

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 13.51.00.
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2023_33_1_179-193

THE PRACTICE OF WELL RECONSTRUCTION IN THE «KHAN ORDASY» MUSEUM-RESERVE

Tattigul Kartaeva[1], Yestay Daubaev[2], Elina Altynbekova[3]*

[1]Al-Farabi Kazakh National University. (71 al-Farabi Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Professor
https://orcid.org/0000-0001-6180-4107. E-mail: kartaeva07@mail.ru
*Corresponding authors
[2]T. Zhurgenov National Academy of Arts. (127 Panfilov Str., Almaty, Republic of Kazakhstan)
Professor, restorer
https://orcid.org/0000-0002-0045-3398. E-mail: yestay1@mail.ru
[3]Scientific-restoration laboratory "Ostrov Krym". (6/5 Venezianov Str., Almaty, Republic of Kazakhstan)
Restorer
https://orcid.org/0000-0002-0572-5591. E-mail: elina.altyn@gmail.com

© T. Kartaeva, Y. Daubaev, E. Altynbekova, 2023

Abstract. *Introduction.* One of the places where the traditional way of building wells has been preserved is the area of the Naryn Sands in the Kazakh western lands. The following traditional types of strengthening the walls of wells are common in the region: weaving from willow bundles; weaving a fence of wicker rods in the form of four walls; construction of a two-level log house from willow bundles and wood; construction of walls of a pine log house in the form of squares or pentagons; strengthening with weaving from gingil. *Goals and objectives.* The extraction of groundwater characteristic of the area by the traditional method, fixing the wall of the well by the traditional method, demonstrating the reconstruction of the well in the residence "Khan Ordasy" by scientific processing. *Results.* The first well, located in the residence of Zhangir Khan (1823–1845) of the Bukey Horde, was put into operation on June 6, 2019, and the second — on August 13, 2019. The peculiarity of the reconstruction of the wells is that it was carried out without the use of modern technologies. Both wells were dug in the traditional way, characteristic of the region, their walls were reinforced with pine wood and put into operation. *Conclusions.* Reconstructions of the walls are in an open exhibition on the territory of the «West Kazakhstan Regional Historical, Cultural, Architectural and Ethnographic Museum-Reserve «Khan Ordasy». To extract well water, a hanging chigir, typical for the region, was installed. Reconstructions of wooden buckets for drawing water from a well and a wooden saptyayak ladle were also made using the traditional woodcarving method. A chemical analysis of the well water of the first walls was carried out and the results were transferred to the museum fund.

Keywords: Bukey Horde, headquarters of Zhangir Khan, willow frame, pine frame, reconstruction, museum-reserve
For citation: Kartaeva T., Daubaev Ye., Altynbekova E. The practice of well reconstruction in the "Khan Ordasy" museum-reserve // Edu.e-history.kz. 2023. Vol. 10. No. 1. Pp. 179–193. DOI: 10.51943/2710-3994_2023_33_1_179-193.

«ХАН ОРДАСЫ» ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІНДЕГІ ҚҰДЫҚТЫ ҚАЙТА ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Тәттігүл Картаева[1], Естай Даубаев[2], Элина Алтынбекова[3]*

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. (Әл-Фараби даңғылы, 71-үй. Алматы, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты, профессор
https://orcid.org/0000-0001-6180-4107. E-mail: kartaeva07@mail.ru
*Автор-корреспондент
[2]Т. Жүргенов атындағы Ұлттық Өнер Академиясы. (Панфилов көшесі, 127-үй. Алматы, Қазақстан Республикасы)
Профессор, реставратор
https://orcid.org/0000-0002-0045-3398. E-mail: yestay1@mail.ru
[3]«Остров Крым» (Қырым аралы) ғылыми-реставрациялық лабораториясы, (Венецианов көшесі, 6/5-үй. Алматы, Қазақстан Республикасы)
Реставратор
https://orcid.org/0000-0002-0572-5591. E-mail: elina.altyn@gmail.com

© Т. Картаева, Е. Даубаев, Э. Алтынбекова, 2023

Аңдатпа. ***Кіріспе*.** Дәстүрлі әдіспен құдық қазу ісінің сақталған аймағының бірі қазақ жерінің батысын алып жатқан Нарын құмдары ареалы. Өңірде дәстүрлі құдықтың қабырғасын бекітудің келесідей типтері қалыптасқан: тал немесе шіліктен жасалған буманы ширата қондыру; тал шыбықтарынан шарбақ жасап құрсаулау; тал бума мен ағаш сұрыптан екі деңгейлі шеген салу; қарағай кесінділерімен сұрыптап, төрт бұрыштап немесе бес бұрыштап кіріктіріп көтеру; жыңғыл шыбықтарын өріп бекіту. *Зерттеудің мақсаты және міндеттері* — Өңірге тән жерасты грунт суын дәстүрлі әдіспен шығарып, құдық қабырғасын дәстүрлі әдіспен бекітуді далалық практикалық әдіспен фиксация жасау, «Хан Ордасы» резиденциясында болған құдықты қайта қалпына келтіруді ғылыми өңдеу арқылы таныту. *Нәтижелер.* Ішкі Орда (Бөкей Ордасы) ханы Жәңгір ханның (1823–1845) резиденциясы аумағында болған, уақытында Хан ордасын сумен қамтамасыз еткен бірінші құдық нұсқасы 2019 жылдың 6 маусымында, екіншісі 13 тамызда пайдалануға берілді. Екі құдықтың қайта қалпына келтірілген нұсқаларының ерекшелігі оның заманауй технологияның көмегінсіз жасалуында. Олар жергілікті өңірге тән дәстүрлі әдіспен қазылып, қабырғасы қарағай ағашы сұрыпымен бекітіліп, қолданысқа берілді. *Қорытынды.* Құдықтың қайта келтірілген нұсқалары «Батыс Қазақстан облыстық Хан Ордасы тарихи-мәдени, архитектуралық-этнографиялық музей-қорығы» алаңындағы ашық экспозицияда орналасқан. Құдық суын шығаруға сол өңірдің аймақтық ерекшелігіне тән аспалы шығыр орнатылды. Құдықтан су алуға арналған ағаш шелектер, су ішетін саптыаяқ қайта қалпына келтірілген нұсқалары да дәстүрлі ағаш ою әдісімен жасалды. Бірінші құдықтың суына химиялық сараптама жасалып, нәтижесі музей қорына тапсырылған.

Түйін сөздер: Бөкей Ордасы. Жәңгір хан ставкасы. Тал шеген. Қарағай сұрып. Реконструкция. Музей-қорық
Дәйексөз үшін: Картаева Т., Даубаев Е., Алтынбекова Э. «Хан Ордасы» қорық-музейіндегі құдықты қайта қалпына келтіру тәжірибесі. // Edu.e-history.kz. 2023. Т. 10. № 1. С. 179–193. (Қаз.) DOI: 10.51943/2710-3994_2023_33_1_179-193.

ПРАКТИКА РЕКОНСТРУКЦИИ КОЛОДЦА В МУЗЕЕ-ЗАПОВЕДНИКЕ «ХАН ОРДАСЫ»

Таттигул Картаева[1], Естай Даубаев[2], Элина Алтынбекова[3]*

[1]Казахский Национальный университет им. аль-Фараби. (проспект аль-Фараби, 71, Алматы, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук, профессор
https://orcid.org/0000-0001-6180-4107. E-mail: kartaeva07@mail.ru
*автор-корреспондент
[2]Национальная Академия исскуств имени Т. Жургенова. (127-дом, ул. Панфилова, Алматы, Республика Казахстан)
Профессор, реставратор
https://orcid.org/0000-0002-0045-3398. E-mail: yestay1@mail.ru
[3] Научно-реставрационная лаборатория «Остров Крым». (6/5-дом, ул. Венецианова, Алматы, Республика Казахстан)
Реставратор
https://orcid.org/0000-0002-0572-5591. E-mail: elina.altyn@gmail.com

© Т. Картаева, Е. Даубаев, Э. Алтынбекова, 2023

Абстракт. *Введение.* Одним из мест, где сохранился традиционный способ строительства колодцев, является ареал Нарынских песков в казахских западных землях. В регионе распространены следующие традиционные виды укрепления стен колодцев: плетение из ивовых связок; плетение ограждения из ивовых прутьев в форме четырех стен; строительство двухуровневого сруба из ивовых связок и дерева; сооружение стен сруба из сосны в форме квадратов или пятиугольников; укрепление плетением из жингила. *Цель и задачи исследования* — добыча характерных для района подземных вод традиционным методом, закрепление стенки колодца традиционным методом, демонстрация реконструкции колодца в резиденции «Хан Ордасы» путем научной обработки. *Результаты.* Первый колодец, располагавшийся в резиденции Жангир-хана (1823–1845) Букеевской орды был сдан в эксплуатацию 6 июня 2019 года, а второй — 13 августа 2019 года. Особенность реконструкции колодцев в том, что она проводилась без использования современных технологий. Оба колодца были вырыты традиционным способом, характерным для данного региона, их стенки были укреплены сосновой древесиной и введены в эксплуатацию. *Выводы.* Реконструкции колодцев находятся в открытой экспозиции на территории «Западно-Казахстанского областного историко-культурного, архитектурно-этнографического музея-заповедника «Хан Ордасы». Для извлечения колодезной воды был установлен подвесной чигир, характерный для региона. Реконструкции деревянных ведер для черпания воды из колодца и деревянного ковша-саптыаяк также выполнены традиционным методом резьбы по дереву. Проведен химический анализ колодезной воды первого колодца и результаты переданы в музейный фонд.

Ключевые слова: Букеевская Орда. Ставка Джангир хана. Сруб из ивы. Сруб из сосны. Реконструкция.Музей-заповедник
Для цитирования: Картаева Т., Даубаев Е., Алтынбекова Э. Практика реконструкции колодца в музее-заповеднике «Хан-Ордасы» // Edu.e-history.kz. 2023. Т. 10. № 1. С. 179–193. (На каз.) DOI: 10.51943/2710-3994_2023_33_1_179-193.

Кіріспе

Бөкей Ордасы (Ішкі Орда) хандығының қалыптасуы, дамуы тарихын қамтитын «Батыс Қазақстан облыстық Хан Ордасы тарихи-мәдени, архитектуралық-этнографиялық музей-қорығы» (бұдан әрі — «Хан Ордасы» қорық-музейі) кешенін Жәңгір хан резиденциясы, Жәңгір ханның «Қару-жарақ палатасы», Хан қорымы, Хан мешіті ғимараты, Казначейство ғимаратында орналасқан Бөкей Ордасы тарихы музейі, Бөкей Ордасы халыққа білім беру музейі, «Тұңғыш қазақ баспаханасы» музейі, Шәңгерей Бөкеевтің мемориалдық музейі, Хан Ордасы ауылындағы ағаш кесінділерімен қапталған дәстүрлі тұрғын үйлер, Хан Ордасы өңіріндегі қорымдар, зираттар, құлпытастар кешенін қамтиды. Сонымен қатар Минай соры, Аралсор, Нарын қарағай тоғайы сияқты табиғат ескерткіштері, Нарын құмдарындағы ескі қоныстар, қорымдар да қорық қызметкерлерінің зерттеу нысанында. Қорық-музей Батыс Қазақстан облысы, Бөкей Ордасы ауданы (аудан орталығы Сайқын), Хан ордасы ауылында орналасқан. Дәстүрлі әдіспен құдық қазу жүйесінің сақталған аймағының бірі Каспийдің солтүстігі, БҚО, Бөкей Ордасы ауданы, Нарын құмдары екені анық. Нарын құмдары елді мекендерінде суды дәстүрлі пайдалану әдістеріне далалық зерттеу 2018–2019 жылдары жаз айларында жүргізілді.

Материалдар мен әдістер

Бріншіқұдықтың қайта қалпына келтіру жұмыстары алдын-ала жүргізілген далалық этнографиялық экспедициялар, «дерек кісілер», байырғы «құдықшылар» тобынан жиналған деректер, жергілікті шеген құдықтардың қолданыс аясына қатысты архивтік құжаттар, жазба деректер негізінде жүзеге асырылды. Біз зерттеу нысанына алып отырған Нарын құмдарындағы жер асты сулары қорын геологиялық тұрғыда зерттеуге алғаш ден бұрған отандық ғалымның бірі геолог-гидролог У.М. Ахметсафин. Қазақстанннның жерасты су қорын есепке алу мақсатында жүргізген зерттеулері негізінде жазылған «К методике определения амплитуды колебания уровня грунтовых вод в зоне действия магистральных каналов», «Подземные воды Западного Казахстана» атты мақалалары осы өңірдің қазіргі кезеңдегі жер асты су қорын, халық арасында таралған ауызша деректерді салыстырып сараптауға ғылыми ақпараттың бірі болды (Ахметсафин, 1949a: 83–85; Ахметсафин, 1949b: 61–71). У.М. Ахметсафиннің қазақ жерінің батыс өңірінде жүргізілген артизиан суларын зерттеу негізінде жасалған картасы (Карта прогноза, 1961); Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінде сақталған Фурманов, Жанқала, Орда аудандары колхоздарында дәстүрлі әдіспен қазылып, ағашпен сұрыпталған, аспалы шығар орнатылған құдықтарды есепке алу құжат қаттамасы қаралды (БҚОМА, 850-қ. 9-т. 118-іс. 200-бума). Лбещинск ауданында шахталы құдықтар орнату ісі құжаттары да жергілікті құдықтар есебін шығаруға негіз болды (БҚОМА, 761-қ. 10-т. 6-іс. 1-бума. 1–12-пп). Орал өңірі ауыл шаруашылығын сумен қамтамасыз ету жүйесі картасы (БҚОМА, Карта условий, 1942–1944: 850-қ. 1-НІД-т. 11–1-іс. 2-бума) және Нарын құмдарында жүргізілген геологиялық экспедициялар жазбалары қаралды. Нарын құмдарының жерасты су қорының деңгейі алдын-ала зерттеу барысында гирогеологиялық «Прогнозные эксплуатационные ресурсы подземных вод», «Гидрогеологическое районирование и степень разведанности подземных вод» ғылыми базалар жазбаларынан қаралды (Национальный атлас, 2010: 44–47). ҚР Орталық Мемлекеттік Архивінде Бөкей Ордасы аймағында суды пайдалану жүйесіне қатысты жазба деректер біз зерттеу нысанына алып отырған, қазіргі БҚО, Бөкей

Ордасы аумағы, Хан Ордасы ауылы, осы өңірдегі Нарын құмдарындағы елді мекендердегі суды пайдаланудың дәстүрлі жүйесін айғақтауға негіз болды (Водные ресурсы Казахстана, 1958–1959; ҚР ОМА. 78-қ. 2-т. 378-іс. 2–3-пп).

Жәңгір хан ставкасының 1827 жылы сызылған архитектуралық сызбасында көрсетілген құдық орны Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Геоархеология» Халықаралық лабораториясының спутниктік зерттеуі негізінде (шетелдік шақырылған ғалымдар Сала Ренато, Деом Жан-Марк бақылауы) қайта нақтыланды. Зерттеу барысында құдық орнында XIX ғасырмен салыстырғанда жерасты суының төмендеп кетуіне және тал-шіліктің қорғалуына байланысты қабырғасын ағаш сұрыппен сұрыптауға шешім қабылданды. Жергілікті қолданыстағы дәстүрлі құдықтардың қабырғасын шегендеу әдістері Бөкей Ордасы ауданының Мат, Арыстанғайлы, Минай, Бисен елді мекендерінен зерттелді. Бөкей ауданындағы жер-су, гидронимдер атауына қатысты далалық зерттеу кезінде жинақталған ауызша деректер жергілікті маман Қ.Ержанованың ономастикалық жазбаларымен салыстырылды (Ержанова, 2018). Сұрып үшін жергілікті қарағай ағашы Бөкей Ордасы ауданы Орман шаруашылығы мекемесінің арнайы рұқсатымен құжаттамалары рәсімделген соң кесілді (Картаева, Даубаев, 2019: 49–53).

Талқылау

Нарын құмдарында құдықты дәстүрлі қазу әдісі

Өңірде жүргізілген этнографиялық зерттеулердің нәтижесінде құдықтың қабырғасын шегендеудің бес түрі тіркелді: 1) тал немесе шілік көктей шабылған күйі, жұмсақ кезінде бума жасап, оны ширата отырып, көтеріп, ағаш қазықпен қондыру; 2) біркелкелкі кесілген тал шыбықтарын көк күйінде қатар-қатар жайып екі жақ қапталынан қысып құрсау ағаш орнатады, төрт бұрыштап орнықтырып шығады, бұл құрсау-шарбақ шеген қатқылдау, әрі су өте таяздан өнетін жерге салынады; 3) құдықтың түбіне тақтайдан төртбұрыштап сұрып салып, жоғары ернеуіне қарай тал буманы ширатып көтерген екі деңгейлі құдық; 4) қарағай кесінділерімен сұрыптап, төрт бұрыштап немесе бес бұрыштап бір-біріне кіріктіре отырып көтеру; 5) жері қатқылдау елді мекендерінде (БҚО, Жаңақала; Атырау, Маханбет) жыңғыл шыбықтарын жас кескен күйінде бір біріне кіріктіріп тоқымалап бекіту (Картаева, Бексейтов, 2019: 37–44).

Нарын құмдарындағы елді мекендерде ертеде табиғи су көзін тек құдық сулары қамтамасыз еткен (Ахметсафин, 1949a: 83–85; Ахметсафин, 1949b: 61–71). Нарын құмдарында құм сусылдақ болғандықтан, құдық ауқымын, яғни диаметрін кең, шашамен 3,5–4 м. етіп қазады. Қабырғасын тар етіп қазса, топырақ сусылдап, қазынды қайта көміліп қалуы мүмкін. Құм қабаты алынған соң, сазды қабат шығады. Құдық ішіне құдықшылар кезекпен түсіп күрекпен құмды сыртқа атқылып, ал құдық сыртындағы құдықшылар құдық ернеуін салмақпен жапырып кетпес үшін сол құмды жан-жағына жайып тұрады. Су көзі шығып өне бастаған уақытта шегеннің негізгі қабатын орнатып алып, шеген ішінен үңгіп қазады. Құдық қазғанда алғаш өне бастаған суы, яғни өлі топырақпен бірге шығатын лайлы су — *«қайыр су»* деп аталады. Қайыр судың алдында алғаш шып-шып етіп шығатын суды және осы алғашқы қайыр суды батыс өңірінің кей жерінде *«жас»* дейді. Лайлы қайыр суды шелекке салып сырттағы құдықшыларға төгуге беріп тұрады. Құдық табанындағы өлі топырақ пен қайыр суды тазалаған сайын шегенін аяқпен таптап отырғызып, тал шегемен немесе тал қазықпен құрсаулап бекітеді. Қайыр суды лайлы өлі топырағымен бірге тазарту жұмысы 3–4 күнге созылады. Лайлы қайыр су ауыр болады, шелекке бір жігіт салып берсе, екінші жігіт жоғары қарай шығарады, үшінші жігіт құдықтан алысырақ төгеді. Құдық басына төксе, жер жұмсақ, сусылдақ құмды болғандықтан қайыр судың салмағымен қабырға опырылып құлауы мүмкін. Тал-шіліктің шыбықтары иілгіш, өте жұмсақ келеді, бір жерде шоғырланып өседі. Тал бұрау үшін шыбықты ұзақ кептірмей, жас жұмсақ күйінде дайындайды.

Нәтижелер

Дәстүрлі әдіспен жүргізілген реконструкция және далалық практикалық тәжірибе.

Бөкей Ордасында Жәңгір хан билік құрған жылдары (1823–1845) атқарған игі істерінің бірі Нарын құмдарында құдықтар жүйесін қаздыртып, ел мен малды сумен қамтамасыз етуді күшейткен. Шартты түрде «№ 1-құдық» деп белгіленген құдық резиденцияның Жәңгір хан сыздырған сәулеттік карта-схемасына түскен тарихи ізі орнынан қайта жасалды (Карта-схема, 1827. 1-сурет). Резиденцияның сәулеттік сызбасын 1827 жылы 27 ақпанда Императорлық архитектуралық академияның академигі, Құрылыс комитетінің мүшесі Давид Висконти (1772–1838) Жәңгір ханның тапсырысымен сызған. Сәулеттік сызбаны Давид Висконти өз қолтаңбасымен бекіткен.

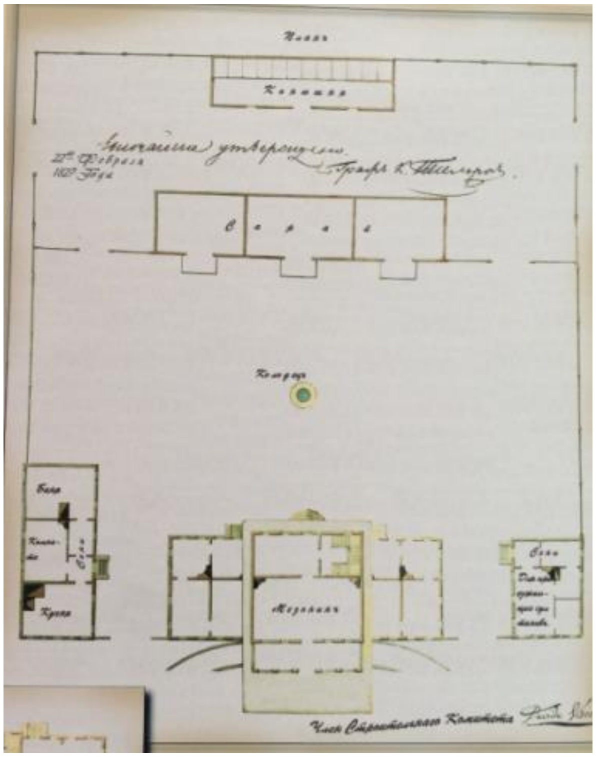

1-сурет. Құдық көрсетілген Жәңгір хан Ордасының сәулеттік сызбасы. 27 ақпан, 1827 жыл. «Хан Ордасы» қорық-музейі қоры

[*Fig. 1.* Architectural drawing of Zhangir Khan's Headquarters with a well. February 27, 1827 Fund of the museum-reserve “Khan Ordasy”.]

Құдықтың бірі резиденцияның хас бетінде (қазіргі таңда артқы жағы), ал екіншісі Хан мешіті тұрғызылған, Ақ Орда үйлер тігілген, бау-бақша егілген алаңда, резиденцияның артқы алаңында орналасып, екі құдықтың да үстінен уақытында ағаш шатыр тұрғызылған. Халық аузында сақталған дерек бойынша «№ 2-құдық», «Хан Ордасы» қонақтарын ауыз сумен қамтамасыз еткен, әрі Хан бағы мен Хан мешітіне қызмет еткен. «Хан Ордасындағы жиын» атты фотоқұжаттағы этнографиялық деректер (Ақ Орда үйлер, дәстүрлі киім үлгілері) Бөкей Ордасының саяси орталық қана емес, дәстүрлі қазақ қоғамының және алқалы жиынның ортасы болғанын айғақтайды (2-сурет). Резиденцияның аумағындағы құдықтар шамамен XIX ғасырдың соңына дейін қолданыста болған, кейін қолданыстан мүлдем шығып, шатыры құлатылып, құдықты көміп тастаған. Бірінші қайта қалпына келтірілгені резиденцияның тарихи уақытындағы артқы, шаруашылық алаңындағы (қазіргі таңда алдыңғы алаңы) құдық. Көлік ретінде қызмет еткен ат пен түйелерді суаруға осы құдық суы қолданылған.

2-сурет. Хан Ордасындағы жиын. 2-54797. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік кино-фотоқұжаттар және дыбыс жазбалар архиві қоры

[*Fig. 2.* Meeting at Khan's Headquarters. Archival number 2-54797. Fund collection of the Central State Archive of Film and Photo Documents and Sound Recordings]

Хан Ордасында болған зерттеушілер мен саяхатшылар әкімшілік орталығы мен оның үстінен өтетін магистральды жолдарды да хатқа түсіріп отырған. Хан Ордасында дәстүрлі баспаналар қатар ағаш үйлер қатар қолданыста болған (Ханыков, 1847: 38–39). Я.В. Ханыков жергілікті жердегі суаттар мен құдық суының тұщылығының ерекшелігіне, салыстырмалы түрде Қамыс-Самар көлі маңындағы мерзімдік қоныстардағы құдық суының алғаулығына назар аударған (Ханыков, 1847: 28, 31). М.Я. Киттары Хан құдығының суының дәмін қайнар суына теңеген (Киттары, 1849: 16). Хан құдығының үстіне үлкен шатыр құрылуы, сол кезеңдегі халықтың күрделі құрылыс ісін, әрі гидротехникалық білімді игергенінен мәлімет береді. И. Казанцев те Жәңгір ханның басшылығымен қаздыртқан Нарын құмдарындағы құдық суларының таза, мөлдір екенін айта отырып, грунт суының тұщылығын артизиан суына теңеген (Казанцев, 1867: 307).

Жәңгір хан резиденциясы аумағындағы екі құдықтың да қабырғасы жергілікті Нарын қарағайынан сұрыптау әдісімен жасалынып, біріншісіне аспалы шығыр, екіншісіне қол шығыр орнатылды.

№ 1 – Хан құдығының тереңдігі 5 м., екіншісі 4,5 м. Жергілікті топырақ, құмды, әрі бос, жұмсақ болғандықтан құдық диаметрі кең етіп қазылды. № 1-құдықта су көзі 3,5 м, № 2-құдықта 3 м тереңдіктен көрінді. Құдық қабырғасы опырылып құламас үшін, сұрып негізін отырғызып, таза су шығару үшін түбінен тағы 1 м. ұңғып қазылды, өлі топырағы шығарылып, сұрыпты дәстүрлә әдіспен аяқпен тебіндеп отырғызды. Жалпы тереңдігі — 4 м. Хан құдығына қарағай сұрып Жәңгір хан заманында өсірілген Жасқұс орманындағы қураған қарағайлардан кесілді.

Бөкей Ордасы Нарын құмдарын қазіргі таңда қазылған құдықтар қабырғасын ағаш сұрыппен бекіту кең тараған. Сұрыптауға жергілікті Нарын қарағайы кесіледі. Қураған қарағайды уақытында кесу, ормандағы басқа тірі ағаштарды құрт-құмырсқа түсуден қорғайды. Қарағай ағашы адам ағзасына пайдалы, қарағайдың пайдалы қасиетін қазақ халқы *«балқарағай»* деген теңеумен жеткізген. Хан құдықтарының суы Нарын құмдарының табиғи суының дәмін жоймаған, мөлдір, тұнық, әрі тұщы. Құдық суына қандай шеген салынса, сол шегеннің дәмі судан білінеді. Дәмі судан біліне қоймайтын әрине тал, шілік. Тал-шілік ағаштарын құдық шегеніне салу үшін, оны көктей шауып, жұмсақ кезінде тал бұрау жасап, құдық қабырғасына

ширата өру қажет. Бұрынғы кезде Нарын суы 1–2 м тереңдіктен шыққан. Ал қазіргі кезде су тереңдеп кеткендіктен, тал бұрау салу көп талды шабуды қажет етеді, әрі тал бұрау ұзақ жылдарға шыдамайды. Оның үстіне тал мен шілік ағашы қазіргі таңда қорғалатын өсімдік. Мысалы, 1935 жылы Нарын құмдарында грунт суының деңгейі 0,90–1 м тереңдікте болғандығын жазба деректер айғақтайды (Лавров, Сочеванов, 1938: 64, 70). Тал бұрау салу осындай суы таяз құдықтарда ыңғайлы.

Нарын құмдарында құдық шегендеуге қолданатын өсімдіктер
[Plants used for fortifying well walls in Naryn sands area]
1-кесте
Table 1

Латынша атауы	Орысша атауы	Қазақша атауы
Salix acutifolia Willd	Шелюга	Тал
Salix alba L.	Ива белая, ветла, ива древодидная	Тал
Salix caspica Pall.	Ива каспийская	Тал
Salix rosmarinifolia L.	Ива розмаринолистная Ива трехтычинковая, Лоза	Шілік
Tamarix elongata Ldb.	Тамарикс удлиненный, гребенщик	Жыңғыл
Tamarix gracillis Willd.	Тамарикс изящный	Жыңғыл
Tamarix hispida Willd.	Тамарикс щетинисто волосистый	Жыңғыл
Tamarix ramosissima Ldb.	Тамарикс многоветистый	Жыңғыл
Pínus	Сосна	Қарағай

Нарын құмдарындағы жер асты су деңгейі әртүрлі. Арыстанғайлы, Минай, Мат мал шаруашылықтарында 2 м. тереңдікті құраса, Аралсор, Хак тұзды сорының батыс бөлігі т.б. жерлеріндегі сайларда су 3–5 м. тереңдіктен шығады. Я.В.Ханыков Хак тұзды сор аймағындағы ауыз су тереңдігін 1–3,5 фут деп көрсеткен (Ханыков, 1847: 31). А.Харузин Хак сор суларының сипатын «айна секілді» деп сипаттаған (Харузин, 1888: 59–60). Бұл жазба деректер Нарын құмдарының жер асты суларымен қатар, жер үсті сор суларының да өз ерекшелігі барын айғақтайды.

Каспийдің солтүстік аңғарындағы Нарын құмдарында су тұщы әрі минералданған болғандықтан сайлы, опат жерлерден құдық қазу қарқынды қалыптасқан (Якубов, 1955: 78; Лавров, Сочеванов, 1938: 64). 2018 жылы жүргізілген далалық барлау барысында осы өңідің жерасты суының сапасы жергілікті құдық суымен анықталды. «Мат» малшы ауылынан қарағайдан сұрыпталған құдықтың бірінен алынған су үлгісіне келесідей минералдарға сараптама жасалынды. Нәтижесінде Мат суының ауыз суға жарамды әрі тұщы су екені анықталды: натрий, мг/л – 105,5; кальций, мг/л – 68,8; магний, мг/л – 27,8; хлорид-ионы, мг/л – 39,8; сульфат-ионы, мг/л – 105,6; нитрат-ионы, мг/л – 220,0.

2019 жылы қайта қалпына келтірілген екі құдықтың қабырғасына Нарын қарағайының қураған дінінен кесіп салынуы, құдықтың ұзақ қызмет етуіне себеп болары сөзсіз. XX ғасырда ауылға қызмет еткен «Казенный» деген атпен белгілі болған Хан ордасының шығыс қапталынан қазылған құдық та қарағай ағашпен сұрыпталған еді. Осы жердегі жерасты су деңгейін бақылау үшін 1 метр болатын беткі қабатына қазба жүргізілген «Казенный» құдығының бұрышынан көлемі 25х25 см болатын ойық түсірілді, 0,5 м тереңдіктен су шықты, яғни бұл жерде су 1,5 метрден өніп тұр.

3-сурет. «Казенный» құдығы. Көмілген. Аршу, қазу барысында көрінген ағаш сұрыпы. «Хан Ордасы» қорық-музей аумағы
[*Fig. 3.* Well “Kazenny”. The slump of the well which is visible after cleaning and excavation.
The territory of the museum-reserve “Khan Ordasy”]

«Казенный» құдығы мен 1-ші құдықтың арасы шамамен 1,5 км. Бірінші реконструкциялық құдықпен бір деңгейде тұрғанымен екеуінің жер асты су жолы екі түрлі. Екі құдықтың да ішкі сұрып көлемі 1,60х1,60 м. Екеуінің де ернеуі 2х2 м етіп алынды. Екі құдық та тек ауыз су алуға арналғандықтан ернеуі тар алынған (4–6-сурет). Мал суғаруға арналған құдықтар ернеуі кең 3–4 м, ал ішкі сұрыпы кемі 2х2 м етіп алынады. Екі құдық әрқайсысының сұрыптары 3,5 куб ағашты қамтыды.

4-сурет. № 1-құдықтың ішкі сұрыпының деңгейі
[*Fig. 4.* The height of the inner frame of the well No 1]

5-сурет. №1 құдықтың қайта қалпына келтірілген нұсқасы
[*Fig. 5.* General view of the reconstruction of the well No 1]

6-сурет. №1 құдық қабырғасын бекіткен сұрыптың жалпы көрінісі
[*Fig. 6.* General view of the inner frame of the well No.1]

БҚО, Жаңақала өңірінде қатқыл жерден қазылған құдықтың қайыр суын шығаруға қолшығыр көмегін қолдану кездеседі. Су көзі толық ашылғанда су қатты өніп тазартпай қояды. Сол уақытта қайыр су тұнық, таза су қорына айналады.

«№ 1-құдық» суының құрамын анықтау мақсатында 43 элементке кеңейтілген химиялық сараптама жүргізіліп, соның ішінде ауыз су үшін жарамды күміс, магний, каллий, кальций, бор сияқты 38 элемент бары және 1 литр суға 50,0 нг күміс анықталды бары анықталды. Қазақы дәстүрлі танымда мұндай суды *«күміс су»* деп атаған (2-кесте).

«№1-құдық» суының химиялық сараптамасы (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Физика-химиялық әдістерді зерттеу және сараптама орталығы. 31.09.2019).
[Chemical analysis of well №1 (Al-Farabi KazNU, Center of Physical-Chemical Research and Expertise. 31.09.2019)]

2-кесте
Table 2

№ п/п	Су құрамындағы химиялық элементтер атауы	Нақты алынған нәтиже, өлшем бірлігі	ПДК СП № 209, өлшем бірлігі
1	Сутегі көрсеткіші	6,508	6-9 арасы
2	Жалпы минерализация (құрғақ қалдық)	800	1000 (1500)
3	Мұнайлық өнім	анықталмады	0,1
4	Алюминий (Al^{3+})	0,150 мкг/л	0,5 мг/л
5	Барий ($Ba^{2+)}$	21,0 мкг/л	0,1
6	Бериллий (Be^{2+})	анықталмады	0,0002
7	Бор (B)	360 мкг/л	0,5
8	Темір (Fe)	31,0 мкг/л	0,3 (1,0)
9	Кадмий (Cd)	анықталмады	0,001
10	Марганец (Mn)	41,0 мкг/л	0,1 (0,5)
11	Мыс (Cu)	1,80 мкг/л	1,0
12	Молибден (Mo)	7,70 мкг/л	0,25
13	Мышьяк (As)	анықталмады	0,05
14	Никель (Ni)	1,10 мкг/л	0,1
15	Нитраттар (NO_3)	17,007	45
16	Сынап (Hg)	анықталмады	0,0005
17	Қорғасын (Pb)	71,0 нг/л	0,03
18	Селен (Se)	0,890 мкг/л	0,01
19	Стронций (Sr^{2+})	270 мкг/л	7,0
20	Сульфаттар (SO_4)	350	500
21	Хлоридтер (CL)	215,98 мг/л	350 мг/л

22	Хром (Cr^{6+})	0,340 мкг/л	0,05
23	Цинк (Zn^{2+})	2,00 мкг/л	5,0
24	Литий (Li)	28,0 мкг/л	–
25	Магний (Mg)	13,0 мг/л	–
26	Калий (K)	16,0 мг/л	–
27	Кальций (Ca)	3,80 мг/л	–
28	Скандий (Sc)	74,0 нг/л	–
29	Титан (Ti)	0,140 мкг/л	–
30	Ванадий (V)	1,20 мкг/л	–
31	Кобальт (Co)	80,0 нг/л	–
32	Цинк (Zn)	2,00 мкг/л	–
33	Галлий (Ga)	0,350 мкг/л	–
34	Германий (Ge)	48,0 нг/л	–
35	Рубидий (Rb)	1,80 мкг/л	–
36	Цирконий (Zr)	23,0 нг/л	–
37	Палладий (Pd)	0,170 мкг/л	–
38	Күміс (Ag)	50,0 нг/л	–
39	Қалайы (Sn)	12,0 нг/л	–
40	Сурьма (Sb)	79,0 нг/л	–
41	Вольфрам (W)	68,0 нг/л	–
42	Рений (Re)	60,0 нг/л	–
43	Уран (U)	2,00 мкг/л	–

Екінші құдықтың суы өнімді әрі мол шықты. Суы тіпті қатты өніп, қабырғасын опырып құлатып, сырыпты бұзып жіберді. Музей қызметкерлерінің табандылығы арқасында опырылған құдық қайта аршылып, жұмыстар әрі қарай сәтті жалғасты. Құдық суымен салыстырмалы сараптау жасау үшін этномедициналық мақсатта қолданатын жергілікті жердің жер үсті суының бір үлгісі сулы-батпақты массасына да сараптама жасалды. Ауылдың шығыс жағындағы ойпатқа жиналатын қар, жаңбыр суы тартылғанмен орны қаққа айналмай, сулы қара майлы батпақты масса болып тұрады. Жергілікті халық сулы қара батпақты буын ауруларын емдеу үшін сырттай сылауға, бұлауға жылытып пайдаланады. Массаны денеде кепкенше ұстап, жуып тастайды. Экспедиция барысында осы халық емдік деп танитын сулы қара батпаққа химиялық сараптама жасалынып, б р сищт40 элемент анықталды (3-кесте).

«Хан ордасы» ауылынан алынған жер үсті батпақты сайының сулы массаның химиялық сараптамасы (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Физика-химиялық әдістерді зерттеу және сарапмата орталығы. 31.09.2019)
[Chemical analysis of underground wet mud at the «Khan Ordasy» village (Al-Farabi KazNU, Center of Physical-Chemical Research and Expertise. 31.09.2019)]

3-кесте
Table 3

№	Анықталған көрсеткіштердің атауы	Өлшем бірлігі	Нақты алынған нәтиже
1	Натрий (Na)	г/кг	3,96
2	Магний (Mg)	г/кг	1,90
3	Алюминий (Al)	г/кг	1,47
4	Калий (K)	г/кг	0,222
5	Кальций (Ca)	г/кг	2,22
6	Темір (Fe)	г/кг	15,5
7	Стронций (Sr)	г/кг	0,106
8	Литий (Li)	мг/кг	2,22
9	Бор (B)	мг/кг	7,28
10	Скандий (Sc)	мг/кг	0,285
11	Титан (Ti)	мг/кг	66,5
12	Ванадий (V)	мг/кг	2,69
13	Хром (Cr)	мг/кг	0,317
14	Марганец (Mn)	мг/кг	99,7
15	Кобальт (Co)	мг/кг	0,522
16	Никель (Ni)	мг/кг	2,22

17	Мыс (Cu)	мг/кг	0,712
18	Цинк (Zn)	мг/кг	4,12
19	Галлий (Ga)	мг/кг	0,665
20	Германий (Ge)	мг/кг	0,427
21	Рубидий (Rb)	мг/кг	2,22
22	Иттрий (Y)	мг/кг	0,601
23	Цирконий (Zr)	мг/кг	1,58
24	Ниобий (Nb)	мг/кг	0,122
25	Палладий (Pd)	мг/кг	0,130
26	Цезий (Cs)	мг/кг	0,237
27	Барий (Ba)	мг/кг	13,1
28	Лантан (La)	мг/кг	2,06
29	Церий (Ce)	мг/кг	6,17
30	Празеодим (Pr)	мг/кг	0,633
31	Неодим (Nd)	мг/кг	2,69
32	Самарий (Sm)	мг/кг	0,522
33	Европий (Eu)	мг/кг	0,117
34	Гадолиний (Gd)	мг/кг	0,522
35	Диспрозий (Dy)	мг/кг	0,443
36	Иттербий (Yb)	мг/кг	0,222
37	Вольфрам (W)	мг/кг	0,152
38	Платина (Pt)	мг/кг	0,190
39	Қорғасын (Pb)	мг/кг	3,64
40	Уран (U)	мг/кг	0,348

Құдық суын шығаруға арналған құрсаулы шелек

Құдық түрлерін зерттеу, құдықтың терең, таяздығына қарай қолданылған шелек түрлері мен олардың жасалуының дәстүрлі әдістерін талдауға алып келеді. Құдық шелектерінің қандай да түрі болмасын оларды су шығару үшін, адамның, малдың тіршілігін сумен қамтамасыз ету үшін пайдаланған (Қазақтың этнографиялық, 2017: 4 т., 781). Қазіргі таңдағы дайын өнім тауары ретіндегі шелектер, т.б. су ыдыстары, байырғы шелектер, байырғы су ыдыстарының түрлері мен олардың жасалуының дәстүрлі әдістері қандай болған деген сауалдың шешімін табуға жетелейді.

Құдықтардың құрсаулы шелегін, сабын, су ішетін саптыаяғын қайта қалпына келтірген Т. Жүргенов атындағы Ұлттық Өнер Академиясының Сәндік қолданбалы өнер кафедрасының маманы, ағаш шебері — Мақсат Мағзумов. Екі шелектің де құрсауын соққан, шекіген темір ұстасы, зергер — Естай Даубаев. Бірінші Хан құдығының шелегі келесідей дәстүрлі әдіспен жасалды: бірнеше жыл кептірілген жұмыр ағаш діңін екіге жарып, ортасын ұңғып ойылады; екі ойық ағаш бөлігін, біріктіріп, қайта қиюластыру үшін, ағаштан қысқа дөңгелек шыбық тәрізді етіп жонылған шеге жасалады; жақтауларына шегені отырғызатын арнайы ойық ойылады; ағаш шеге арқылы біріктіріп алған соң, ағаш шелекті суға салады, сонда әлгі шеге ісініп, орнына берік болып қатып қалады; ағаш суға салғанда жарылмас үшін, иінін қандыру үшін дайын ағаш шелекті қатты шыжғырылған майға қазанға салып қуырады. Құрастырып жасағандықтан, берік болу үшін темір құрсау орнатылып, оның өн бойына қанатты қошқармүйіз оюы шекілді. Шелек бауы кендір жіптен өрілді. Сиымдылығы – 8 л.

7-сурет. Құрастырылмалы ағаш шелек үшін ағаш діңінің ойылған бөліктері
[*Fig. 7.* Carved trees for a composite wooden bucket]

Екінші Хан құдығының шелегі бүтін ағаштан бүтін ойылған. Ағаш шелектің бұл түрі келесідей дәстүрлі әдіспен жасалған: кесілген ағаш дінінің сыртын арқанмен қатты етіп буып тастап, дін ортасына сексеуіл шоғын салып күйдіреді; шоғы ағашты баяу күйдіруі үшін жәймен желпуішпен үрлеп отырады; шоқты шығарып, күйген ағаш орнын ұңғып алып тастап отырады; шоқты осылайша қайта қайта салып, ағашты тереңдетіп күйдіру үшін желпіп отырады; қажетті тереңдікке дейін ойылып болғанда ағаштың иіні қану үшін дайын шелекті шыжғырылған майға қуырып алып, кепкен соң ара балы шырынымен сылайды. Сиымдылығы 5 литр су кететін тереңдікке дейін ұңғылған. Ағаш шелекті ұңғу әдісі келі жасау әдісіне ұқсайды (7–8-сурет).

а ә

8-сурет. Құдықтың ағаш шелек реконструкциясы: а) құрастырылған; ә) бүтін ойылған
[*Fig. 8.* Reconstruction of buckets for a well: a) prefabricated; b) solid cut]

Қазіргі таңда Қазақстан музейлерінің қай-қайсысында болмасын су сақтауға, су ішуге арналған ыдыстар саны шектеулі, кей музейлерде мүлдем кездеспейтіні анық. Көн шелек, тері

шелек, мес қауға, тері қауға сияқты, теріден жасалынған сыйымдылығы үлкен шелектердің сақталмауы, олардың тарихи реконструкциясын шығару мақсатын ортаға қояды. Хан құдықтары үшін тапсырыспен жасалған ағаш шелектің қайта қалпына келтірілген нұсқасы осы мақсаттың нәтижесі. Қазақстан музейлері тарихында алғаш болып жасалған осы екі ағаш шелек реконструкциясы «Хан Ордасы» қорық-музейінің пайдалануына берілді.

Аспа шығыр

Реконструкция жасалған № 1-құдыққа су шығаруға аспа шығыр да дәстүрлі әдіспен орнату жоспарланғанда өңірдегі аспа шығырларға алдын-ала зерттеу жүргізілді. Құдықтардың тал, қарағай, жыңғыл шеген түрлеріне су тарту үшін аспа шығырлардың орнатылуы дәстүрлі гидротехникалық білімнің нәтижесі. Аспа шығыр — таяз құдықтардан бастап, тереңдігі 5–10 м-ге дейін болатын құдықтан су тартуға адам еңбегін жеңілдету үшін орнатылған қондырғы. Баған түрінде орнатылған ағашы *дере* деп аталып, биіктігі 3–5 м. болатын бөренеден жасалады (Қараңыз: 5-сурет). Деренің жоғарғы жағына ұзын жеңіл ағаш қанатты ұстап тұратын, қозғалысқа келтіретін *шығыршық* орнатылады. Деренің қанат орнатылатын жоғарғы бөлігі *қармақ* деп аталады. Шығыршықты осы қармаққа орнатады. Қанаттың бір басына арқан/жіп немесе темір сым арқылы қауға, екінші қанаттың басына темірден *жүк* немесе *бастырық* байланады. Жүк ретінде темір орнына ертеде ағаш бөрененің бөлігін де орнатқан. Жүктің салмағы су толған қауға салмағымен тепе-тең болуы керек. Аспаға орнатылатын қауғаның сиымдығы 10 литр шамасында болған. Қанаттың басына байланатын арқан жергілікті жерде жіп деп атала береді. Жіпке ағаш сап, сапқа қауға байланады (9-сурет). Саптың бір басына жіп өткізетін, екінші басына қауғаны байлайтын жіп өткізетін тесік жасайды. Арқан/жіп 2 немесе 3 тінді болып келеді.

Қорытынды

Хан Ордасында табиғи ағын судың болмауы, жергіліктіхалықтың дәстүрлігидротехникалық халық білімнің ерекше түрін игеруіне алып келді. Құдық түрлерін зерттеу, құдықтың терең, таяздығына қарай қолданылған шелек түрлері мен олардың жасалуының дәстүрлі әдістерін талдауға алып келді. Құдық шелектерінің қандай да түрі болмасын оларды су шығару үшін, адамның, малдың тіршілігін сумен қамтамасыз ету үшін пайдаланған. Құдықтармен бірге олардың құрсаулы шелектерінің де қайта қалпына келтірілуі, аспа шығырдың орнатылуы бүтін бір келбетті береді. Құдықтың ағаш сұрыпталуы қорық құрамындағы басқа ағаш ғимараттармен үйлесім тауып тұрды. Құдық реконструкциясы отандық «музейлік этнография» ғылымында атқарылған тұңғыш тәжірибе.

ДЕРЕККӨЗДЕР

БҚОМА — Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архиві.

ҚРОМА — Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекетік Архиві.

«Хан Ордасы» қорық-музейі — Батыс Қазақстан облыстық Хан Ордасы тарихи-мәдени, архитектуралық-этнографиялық музей-қорығы.

SOURCES

WKRSA — West Kazakhstan Region State Archive.

CSARK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan.

Museum-reserve “Khan Ordasy”— Western Kazakhstan Region the Khan Horde is Historical and Cultural, Architectural and Ethnographic museum-reserve.

ӘДЕБИЕТТЕР

Ахмедсафин, 1949a — *Ахмедсафин У.М.* К методике определения амплитуды колебания уровня грунтовых вод в зоне действия магистральных каналов. Вестник АНКазССР. № 2(47). 1949. С. 83–85.

Ахмедсафин, 1949b — *Ахмедсафин У.М.* Подземные воды Западного Казахстана. Вестник АНКазССР. № 2(47). 1949. С. 61–71.

Водные ресурсы Казахстана, 1958–1959 — *Водные ресурсы Казахстана.* Каталог Центрального Государственного Архива РК. Часть 1-2. Алма-Ата, Типография ЦИНТИ, 1958–1959. 65 с.

Ержанова, 2018 — *Ержанова Ұ.* Батыс Қазақстан облысының ономастикалық кеңістігі. Монография. Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ РБО. 2018. 250 б.

Казанцев, 1867 — *Казанцев И.* Описание Киргиз-Кайсак, Санкт-Петербург, Типография Товарищества «Общественная польза» по Мойке. № 5. 1867.

Карта прогноза, 1961 — *Карта прогноза* артизианских бассейнов. Состав. У.М. Ахметсафин. Алматы, АНКазССР, 1961. / Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві.

Қазақтың этнографиялық, 2017 — Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 5 томдық. 3-том. Редакторы Нұрсан Әлімбай. 2017. Алматы: Әлем Даму интеграция. 856 б.

Карта условий, 1942–1944. — *Карта условий сельско-хозяйственного водоснабжения КазССР*. Уральск. 1942–1944. /Сост.: Б.А. Федорович, С.Л. Кунев. Редактор Б.А. Федорович. Москва. Институт географии АНСССР, 1961. / БҚОМА.

Картаева, Бексейтов, 2019 — *Картаева Т., Бексейтов Г.* Экспедиция күнделігі (Батыс Қазақстан өңірі материалдары негізінде). Алматы: Қазақ университеті, 2019. 65 б.

Картаева, Даубаев, 2019 — *Картаева Т., Даубаев Е.* Хан ордасына оралған мұралар. Алматы: Қазақ университеті, 2019. 65 б.

Киттары, 1849 — *Киттары М.Я.* Ставка Хана Внутренней Киргизской Орды. Из журнала Министерства внутренных дел. Част 28. Книга 10. Том 11. Санкт-Петербург: Издательство Журавлев М.В. 1849. 49 с.

Лавров, Сочеванов, 1938 — *Лавров А.П., Сочеванов В.Е.* Об изучении водного режима в песчаной полупустыне. Метрология и гидрология. № 5, Май. Москва-Ленинград: Гидрометеорологическое издательство. 1938. С. 61–72.

Национальный атлас, 2010 — *Национальный атлас Республика Казахстан*. / Гл. ред. А.Р. Медеу. Алматы: VIT BRAND, 2010. 150 с.

Ханыков, 1847 — *Ханыков Я.В.* Очерк состояния Внутренней Киргизской Орды в 1841 году. // Записки РГО. Книга 2. Санкт-Петербург. 1847. С.27-60.

Харузин, 1888 — *Харузин А.* Степные очерки (Киргизы Букеевской Орды). Москва: Типография А.А. Левинсон, 1888. 192 с.

Якубов, 1955 — Якубов Т.Ф. Песчаные пустыни и полупустыни Северного Прикаспия. Москва: АНСССР, 1955. 532 с.

REFERENCES

Ahmedsafin, 1949a — *Ahmedsafin U.M.* K metodike opredelenija amplitudy kolebanija urovnja gruntovyx vod v zone dejstvija magistral'nyh kanalov [Towards a Method for Determining the Amplitude of Groundwater Level Fluctuations in the Area of Operation of Main Canals.] Bulletin of the Academy of Sciences of Kazakhstan. № 2(47). Almaty: Academy of Sciences, 1949. Pp. 83–85. (In Rus.).

Ahmedsafin 1949b — *Ahmedsafin U.M.* Podzemnye vody Zapadnogo Kazahstana. [Underground waters of Western Kazakhstan.] Bulletin of the Academy of Sciences of Kazakhstan. № 2(47). Almaty: Academy of Sciences, 1949. Pp. 61–71. (In Rus.).

Vodniye resursy — Vodniye resursy Kazakstana. Katalog Sentralnogo Gosudarstvennogo Arhiva RK. [Water resources of Kazakhstan. Catalog of the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. Part 1-2. Alma-Ata: Tipografiya SINTI, 1958–1959. (In Rus.).

Erzhanova 2018 — *Erzhanova U.* Batys Kazakstan oblysynyn onomastikalyk kenistigi. [The space of onomastics of the West Kazakhstan region]. Monograph. Oral: M. Utemissov West Kazakhstan State University, 2018. 250 p. (In Rus.).

Kazancev 1867 — *Kazancev I.* Opisanie Kirgiz-Kaisak. [Description of Kirghiz-Kaisaks]. Saint-Petersburg: Tipografija Tovarishhestva «Obshhestvennaja pol'za» po Moike No 5, 1867. (In Rus.).

Ahmetsafin (comp.), 1961 — *Ahmetsafin U.M.* Karta prognoza artizianskih basseinov [Forecast map of artesian basins]. Almaty: Academy of Science of Kazakh SSR, 1961. (In Rus.).

Haruzin 1888 — *Haruzin A.* Stepnye ocherki (Kirgizy Bukeevskoi Ordy). [Steppe essays (Kirghiz of the Bukey Horde)]. Moscow: Tipografiya A.A. Levinson, 1888. (In Rus.).

Jakubov, 1955 — Jakubov T.F. Peschanye pustyni i polupustyni Severnogo Prikaspija [Sandy deserts and semi-deserts of the Northern Caspian]. Moscow: Academy of Sciencs of the USSR, 1955. 532 p.

Kazaktyn etnografiyalyk, 2017 — Kazaktyn etnografiyalyk kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhiesi. Enciklopediya. T. 4 [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. Encyclopedia. Vol. 3. Editer Nursan Alimbay]. Almaty: Alem Damu integrasiya, 2017. 856 p. (In Kaz.).

Karta uslovii, 1942–1944, — Karta uslovii sel'sko-hozjajstvennogo vodosnabzheniya KazSSR. Ural'sk. 1942–1944. [Map of conditions of agricultural water supply of the Kazakh SSR. Uralsk]. Sost: B.A.Fedorovich, S.L. Kunev. Moscow: Institut ANSSSR, 1961. WKRSA (In Rus.).

Kartaeva, Bekseitov 2019 — *Kartaeva T., Bekseitov G.* Ekspediciya kundeligi (Batys Kazakstan oniri materialdary negizinde) [Expedition diary (based on materials from Western Kazakhstan)]. Almaty: Kazak universiteti, 2019. 65 p. [In Kaz.].

Kartaeva, Daubaev 2019 — *Kartaeva T., Daubaev E.* Han ordasyna oralgan muralar [The heritage returned to the Khan's headquarters]. Almaty: Kazak universiteti, 2019. 65 p. (In Rus.).

Kittary, 1849 — *Kittary M.Ja.* Stavka Hana Vnutrennei Kirgizskoi Ordy. [Headquarters of the Khan of the Inner Kirghiz Horde]. From the Log of MIA. Part 28, Book 10, Vol. 11. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Zhuravlev M.V. 1849. 49 p. (In Rus.).

Lavrov, Sochevanov, 1938 — *Lavrov A.P., Sochevanov V.E.* Ob izuchenii vodnogo rezhima v peschanoi polupustyne. Metrologija i gidrologija [About the study of the water regime in the sandy semi-desert. Meteorology and hydrology]. No 5, May. Moscow-Leningrad: Gidrometeorologicheskoe izdatel'stvo, 1938. Pp. 61–72. (In Rus.).

Medeu (ed.), 2010 — *Medeu A.R.* Nacional'nyi atlas Respublika Kazahstan. [National Atlas Republic of Kazakhstan] Almaty: VIT BRAND, 2010. 150 p. (In Rus.).

Hanykov 1841 — *Hanykov Ja.* Ocherk sostoyaniya vnutrennei Kirgizskoi Ordy v 1841 godu. Zapiski RGO. Kniga 2 [An outline of the state of the Inner Kirghiz Horde in 1841. RGO notes. Book 2]. Saint-Petersburg, 1847. s. 27–60 (In Rus.).

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Бенхүр Ч., Жолдасұлы Т.
ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ ЖӘНЕ ТҮРІК МЕДИАСЫ..7
Ван Каппел Г., Томас А.
ҚАЗІРГІ ЗАМАН ЖӘНЕ ТОТАЛЬДЫ СОҒЫС: ТАБЫСТЫ АЛЬЯНС? (СЫНИ ТАЛДАУ)……………..16
Қуанбай О.Қ.
ЖАПОНИЯНЫҢ ПОСТБИПОЛЯРЛЫ ЖҮЙЕ ДӘУІРІНДЕГІ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ................................26
Нұрмұхамбетов А.А.
ХХ ҒАСЫР БАСЫНДА ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ
ОҚУЛЫҚТАР ДАЙЫНДАУДАҒЫ РӨЛІ...41
Ошан Ж., Бөтөнөев Ж.С.
ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСТАНУШЫЛАРЫ ЗЕРТТЕУІНДЕГІ ҚЫТАЙ АРХИВІ
ҚҰЖАТТАРЫНДАҒЫ БҰРЫТТАР (ҚЫРҒЫЗДАР) ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТТАР……………………..…53
Ужкенов Е.М., Шотанова Ғ.А., Морякова М.Т.
ҚАЗАҚ ДАЛАСЫ ТАРИХЫНДАҒЫ КӨШПЕЛІ ЭЛИТА:
ЕЖЕЛГІ МЕМЛЕКЕТТЕН КӨШПЕЛІ ИМПЕРИЯҒА ДЕЙІН..68

ТАРИХ

Бижигитова Қ.С. Джампеисова Ж.М.
ХІХ ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ КАЗАКТАРЫ:
СӘЙКЕСТЕНДІРУ ЖӘНЕ ӨЗІН-ӨЗІ СӘЙКЕСТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ...84
Дүйсенова Н.К., Смағұлов Б.Қ.
МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙДІҢ 1940–1950 ЖЫЛДАРДЫҢ
БАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ...97
Комилов Н., Қасымова, Д.Б., Байжұманова З.Б.
«САДУАҚАСОВШЫЛДЫҚ» МӘНМӘТІНІНДЕГІ КСРО-ДАҒЫ
ТЕРГЕУ ІСІ МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ БҰРМАЛАУШЫЛЫҚТАРЫ (1928–1938)....................................111
Конырова А.М.
1860–1890 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАТШАЛЫҚ РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ҚОНЫСТАНДЫРУ САЯСАТЫ: ТАРИХИ-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ..124
Мұхатова О.Х.
ВЕРНЫЙ ЕРЛЕР ГИМНАЗИЯСЫ ЖӘНЕ ЖЕТІСУ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ......................................138
Ташағыл А., Мұқанова Г.Қ.
КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰҢҒЫШ АСТАНАСЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ...154
Шукеева А.Т., Буканова, Р.Г. Утегенов М.З.
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТЫҢ ИГЕРУ
АУДАНДАРЫНЫҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІР ТАРИХЫ...166

АНТРОПОЛОГИЯ

Картаева Т., Даубаев Е., Алтынбекова Э.
«ХАН ОРДАСЫ» ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІНДЕГІ
ҚҰДЫҚТЫ ҚАЙТА ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТӘЖІРИБЕСІ..179
Сакенов С., Бороффка Н.
ҚОЛА ОРАҚ-ШАЛҒЫ – БУРАБАЙ МАҢЫНАН ТАБЫЛҒАН ЗАТ…………………………………..…194

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ МЕТОДОЛОГИИ

Бенхүр Ч., Жолдасулы Т.
НЕЗАВИСИМОСТЬ КАЗАХСТАНА И ТУРЕЦКАЯ ПРЕССА.........7
Ван Каппель Г., Томас А.
СОВРЕМЕННОСТЬ И ТОТАЛЬНАЯ ВОЙНА:
УДАЧНЫЙ АЛЬЯНС? (КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ) 16
Қуанбай О.К.
ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ЯПОНИИ В ЭПОХУ ПОСТБИПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЫ.........26
Нурмухамбетов А.А.
РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ПОДГОТОВКЕ
УЧЕБНИКОВ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.........41
Ошан Ж., Ботоноев Ж.С.
СВЕДЕНИЯ О БУРЫТАХ (КЫРГЫЗАХ) В КИТАЙСКИХ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ,
ИЗУЧЕННЫХ КАЗАХСКИМИ ВОСТОКОВЕДАМИ.........53
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А., Морякова М.Т.
КОЧЕВАЯ ЭЛИТА В ИСТОРИИ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ:
ОТ РАННЕГО ГОСУДАРСТВА ДО КОЧЕВОЙ ИМПЕРИИ.........68

ИСТОРИЯ

Бижигитова К.С., Джампеисова Ж.М.
ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ И САМОИДЕНТИФИКАЦИИ
СЕМИРЕЧЕНСКИХ КАЗАКОВ В КОНЦЕ XIX–НАЧАЛЕ XX ВВ. 84
Дуйсенова Н.К., Смагулов Б.К.
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ В ПЕРИОД 1940 – НАЧАЛА 1950-Х ГОДОВ.........97
Комилов Н., Касымова Д.Б., Байжуманов З.Б.
ПРЕДВЗЯТОСТЬ МАТЕРИАЛОВ СЛЕДСТВИЯ В СССР В КОНТЕКСТЕ
«САДВОКАСОВЩИНЫ» (1928–1938) 111
Конырова А.М.
ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЦАРСКОЙ РОССИИ В КАЗАХСТАНЕ
В 1860–1890-Е ГОДЫ: ИСТОРИКО–ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.........124
Мухатова О.Х.
ВЕРНЕНСКАЯ МУЖСКАЯ ГИМНАЗИЯ И ЖЕТЫСУСКИЕ
ДЕЯТЕЛИ ДВИЖЕНИЯ АЛАШ.........138
Ташагыл А., Муканова Г.К.
СУДЬБА ПЕРВОЙ СТОЛИЦЫ СОВЕТСКОГО КАЗАХСТАНА.........154
Шукеева А.Т., Буканова Р.Г., Утегенов М.З.
ИСТОРИЯ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ В ЦЕЛИННЫХ РАЙОНАХ
СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА.........166

АНТРОПОЛОГИЯ

Картаева Т., Даубаев Е., Алтынбекова Э.
ПРАКТИКА РЕКОНСТРУКЦИИ КОЛОДЦА В МУЗЕЕ-ЗАПОВЕДНИКЕ «ХАН ОРДАСЫ» 179
Сакенов С., Бороффка Н.
БРОНЗОВЫЙ СЕРП-КОСА – НАХОДКА ИЗ ОКРЕСТНОСТИ БУРАБАЯ.........194

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Benhür Ç., Zholdassuly T.
INDEPENDENCE OF KAZAKHSTAN AND THE TURKISH PRESS...7
Van Cappel G., Thomas A.
MODERNITY AND TOTAL WAR: A SUCCESSFUL MARRIAGE?
(A CRITICAL ANALYSIS) 16
Kuanbay O.К.
JAPAN'S FOREIGN POLICY IN THE POST-BIPOLAR SYSTEM ERA...26
Nurmukhambetov A.A.
THE ROLE OF THE NATIONAL INTELLIGENTSIA IN THE PREPARATION
OF TEXTBOOKS IN KAZAKH LANGUAGE IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY............................41
Oshan ZH., Botonoev ZH.
INFORMATION ABOUT THE BURYTS (KYRGYZ)
IN CHINESE ARCHIVE DOCUMENTS STUDIED BY KAZAKH ORIENTALISTS.....................................53
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A., Moryakova M.T.
NOMADIC ELITE IN THE HISTORY OF THE KAZAKH STEPPE:
FROM THE EARLY STATE TO THE NOMADIC EMPIRE...68

HISTORY

Bizhigitova K., Jampeissova ZH.
THE PROBLEMS OF IDENTIFICATION AND SELF-IDENTIFICATION
OF THE SEMIRECHYE COSSACKS IN THE LATE XIXth – EARLY XXth CENTURIES..............................84
Duisenova N., Smagulov B.
THE MAIN ACTIVITIES OF THE CENTRAL STATE MUSEUM
IN THE PERIOD BETWEEN 1940S AND EARLY 1950S..97
Komilov N., Kassymova D., Baizhumanova Z.
BIAS OF INVESTIGATION MATERIALS IN THE USSR
IN THE CONTEXT OF "SADVOKASOVSHINA" (1928–1938) 111
Кonyrova A.
RESETTLEMENT POLICY OF TSARIST RUSSIA IN KAZAKHSTAN IN THE 1860S–1890S:
HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC ANALYSIS..124
Mukhatova O.
VERNY MEN’S GYMNASIUM AND ZHETYSU FIGURES OF THE ALASH MOVEMENT.....................138
Tashagyl A., G. Mukanova G.
THE FATE OF THE FIRST CAPITAL OF SOVIET KAZAKHSTAN..154
Shukeyeva A.T., Bukanova R.G., Utegenov M.Z.
EVERYDAY LIFE HISTORY IN VIRGIN LANDS OF THE NORTH KAZAKHSTAN................................166

ANTHROPOLOGY

Kartaeva T., Daubaev Y., Altynbekova E.
THE PRACTICE OF WELL RECONSTRUCTION IN THE
«KHAN ORDASY» MUSEUM- RESERVE...179
Sakenov S., Boroffka N.
THE BRONZE SICKLE-SCYTHE – A FIND FROM THE VICINITY OF BURABAY..................................194

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми журналы

2023. 10(1)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 28.03.2023.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй